

Dragan Damjanović

(Odsjek za povijest umjetnosti, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu)

ARHITEKT JOSIP VANCAŠ I KATEDRALA S BISKUPSKIM SKLOPOM U ĐAKOVU

UDK 726:262.3(497.5 Đakovo)

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 15. 1. 2008.

Članak govori o radu Josipa Vancaša, jednog od najznačajnijih arhitekata historicizma na području Bosne i Hercegovine i Hrvatske, na obnovi krova i lanterne katedrale te na restauraciji srednjovjekovnih zidova biskupskog sklopa u Đakovu.

Ključne riječi: Josip Juraj Strossmayer, Đakovo, katedrala, Josip Vancaš, historicizam, restauracija spomenika.

Uvod

Josip Vancaš (1859. – 1932.) jedan je od najznačajnijih arhitekata visokog historicizma u južnim dijelovima Austro-Ugarske Monarhije. Školovanjem na Politehnici i Akademiji likovnih umjetnosti u Beču kod dvojice arhitekata koji su pripadali samom vrhu arhitekture druge polovine 19. stoljeća u Beču – Heinricha Ferstela i Friedricha Schmidta – stekao je znanja koja su mu omogućila da projektira sve tipove građevina i što se tiče namjene (javne, stambene i sakralne građevine) i što se tiče stila (projektirao je u neogotičkom, neorenesansnom, neomaurskom, secesijskom stilu ...). Iako je središte njegovog djelovanja bilo Sarajevo i iako je najveći dio svojeg opusa ostvario unutar granica Bosne i Hercegovine radio je jako mnogo i u Hrvatskoj, današnjoj Sloveniji pa čak i u Italiji. Njegov rad na obnavljanju današnje đakovačke katedrale te srednjovjekovnih zidina u okviru biskupskog sklopa u Đakovu bio je do sada samo površno poznat, a izuzetno je zanimljiv za povijest hrvatske arhitekture kraja 19. stoljeća budući da će upravo preko poslova u Đakovu započeti Vancaševi angažmani u Hrvatskoj. Radove na katedrali i biskupskom sklopu u Đakovu Vancaš će izvesti krajem osamdesetih godina 19. stoljeća popravljajući najprije lanternu i krov katedrale, a potom restaurirajući srednjovjekovni zid. Nešto kasnije, 1900. Vancaš će još jedanput doći u doticaj s katedralom izrađujući tekst o njenoj arhitekturi za veliku monografiju.

Popravlak lanterne i krova đakovačke katedrale, 1886. – 1888.

Arhitektonski radovi na đakovačkoj katedrali u glavnini su završeni još 1873. godine nakon čega se je odmah započelo s njezinim unutrašnjim opremanjem. Na građevini su se, međutim, sve do posvete, 1882., izvodili manji arhitektonski zahvati, kojima su se popravljale pojedine greške nastale pri izvedbi. Najveće je probleme Crkveni građevni odbor¹ imao s krovom katedrale, osobito iznad pobočnih brodova, te s kupolom. Kupola je tako popravljena već 1876.,² a krov u nekoliko navrata krajem sedamdesetih i početkom osamdesetih godina 19. stoljeća.³ I nakon svih obavljenih popravaka voda je i dalje nastavila prodirati u crkvu. Uz prokišnjavanje krova ubrzo će se, međutim, javiti još nekoliko problema na katedrali. Nedugo nakon posvete crkve, sredinom 1883. godine osječke novine *Die Drau* javile su, naime, kako je došlo i do ozbiljnog pucanja zida između tornjeva i brodova katedrale nastalog uslijed nejednakog slijeganja pojedinih struktura.⁴ Čini se kako ove pukotine ipak nisu bile tako opasne budući da je zagrebački *Obzor* opovrgao *Dravine* izvještaje.⁵ Kada je, međutim, u ožujku 1884. snažan potres pogodio Đakovo pokazalo se kako su novi popravci na ovoj građevini neophodni. Potres je čak u tri navrata snažno zatresao grad: 24., 27. i 28. ožujka 1884. pa su mnoge građevine u mjestu jako stradale; sama katedrala nije pretrpjela nikakva katastrofalna oštećenja,⁶ što govori u prilog *Obzorovim* demantijima *Dravinih* članaka. Puknuće zida između tornjeva i broda katedrale očito nije bilo tako veliko kako je tvrdila *Drava* jer bi inače šteta od potresa bila zasigurno izraženija. Stanovita puknuća na glavnom pročelju ipak su se javila ispod i iznad velike rozete, vjerojatno zbog nejednakog slijeganja sjevernog i južnog tornja katedrale. Oštećenja ipak nisu bila tako jaka pa se nije pristupilo njihovoj obnovi sve do 1934. godine, odnosno restauracije crkve nakon velikog požara.⁷

¹ Institucija Kaptola đakovačke biskupije koja je vodila gradnju i opremanje katedrale.

² „Odlučeno pozvati klepara Sommera i pitati ga pošto bi manjke pokazavše se na krovu kupolskom popravio.”, Dijecezanski arhiv Đakovo (dalje DAĐ), Zapisnik sjednica Crkvenog građevnog odbora (ZSCGO) od 7. 10. 1876., br. 68.

³ O prokišnjavanju krova izvješćuju Strossmayera sredinom 1879. Josip Kaurić i Josip Waninger. DAĐ, Crkveni građevni odbor (dalje CGO) bb, Kaurić i Waninger Strossmayeru, Đakovo, 27. 8. 1879.

⁴ *** „Ueber den Djakovarer Dom“, *Die Drau*, Osijek, 57 (19. 7. 1883.), 3.; *** „Vom Djakovarer Dome“, *Die Drau*, Osijek, 60 (29. 7. 1883.), 2.

⁵ *** „Osječka Drau i đakovačka crkva“, *Obzor*, Zagreb, 167 (23. 7. 1883.), 2.

⁶ *** „Vjestnik; Potres u Djakovu“, *Glasnik biskupija bosanske i sriemske*, 6 (31. 3. 1884.), 96.

⁷ „Nastojanje je išlo u prvom redu onamo, da se sama zgrada učvrsti i od potresa nastradala mjesta poprave. Sve je to izvršeno solidno i u najboljem redu. Pročelje crkve je danas čisto i nema ni traga više onim pukotinama ispod i iznad velikog rozetona, koje su neugodno djelovale na gledaoce.”, Marković, „Godišnjica katastrofalnog požara u katedrali“, *Glasnik biskupija bosanske i sriemske*, Đakovo, 11 (15. 6. 1934.), 89 – 90.

Osim puknuća zida na glavnom pročelju pri potresu 1884. najgore su stradale tri «rosetne»,⁸ (vjerojatno se misli na križne ruže) na tornjevima i kupoli, od kojih je jedna pala na krov apside i pobočnog broda i dosta ih oštetila, pogoršavši time ionako loše stanje ovog dijela pokrova katedrale. Popravlak oštećenja bio je nužan, ukoliko se željelo spriječiti propadanje zidnog oslika unutar crkve. Đakovački Stolni kaptol odlučio se stoga najprije obratiti Hermannu Bolléu, arhitektu koji je itekako dobro poznao katedralu budući da je od 1876. godine radio kao pomagač Friedrichu Schmidtu na ovoj građevini. Bollé je, osim toga, i nakon posvete katedrale 1882. nastavio raditi pojedine projekte za unutrašnju opremu. Na opetovane zahtjeve iz Đakova u pogledu obnove katedrale Bollé, međutim, nije odgovarao. Razloge tomu vjerojatno treba tražiti u okolnostima da su sredinom osamdesetih odnosi između ovog arhitekta i Strossmayera postajali sve hladniji što zbog bliskih odnosa koje je Bollé održavao s Kršnjavim, s kojim je biskup u to vrijeme posve raskinuo, što zbog činjenica da brojne obećane projekte za katedralu nikada nije dovršio. Bollé je postao potpuno zauzet restauracijom zagrebačke katedrale, projektiranjem brojnih drugih sakralnih građevina po Hrvatskoj, te radom na Obrtnoj školi, tako da nije stigao paralelno raditi još i za Đakovo. Zadnje zamolbe za savjete vezane uz popravak krova pobočnih brodova te kupole katedrale Stolni je kaptol uputio Bolléu u lipnju i srpnju 1886.⁹ Činjenica da arhitekt nije uopće odgovorio jasno govori o njegovom trenutnom odnosu prema Strossmayeru.

Kako je stanje krova postajalo sve teže Kaptol je morao pronaći novog čovjeka za posao. Kao prvi izbor nametnuo se domaći đakovački inženjer Kunović,¹⁰ no njegovu ponudu za popravak krova Kaptol nije htio prihvatiti prije konzultacija s Friedrichom Schmidtom, glavnim projektantom katedrale od 1870. godine. Đakovački kanonik Anđelko Voršak stoga sredinom studenog 1886. putuje u Beč na sastanak sa Schmidtom koji odmah odobrava

⁸ "Izvana pale su tri rosetne s tornjića, dvie na zemlju, a jedna s tornjića uz kupolu na krov apside zatim na krov pokrajne ladje, te je tako ošteti i jedan i drugi krov. Što se tiče nutarnjosti, to je slika, koja predstavlja stvarane Adama i Eve malo oštećena, osim toga ima još 2-3 skoro neopazive pukotine.", *** „Vjestnik; Potres u Djakovu“, *Glasnik biskupija bosanske i sriemske*, Đakovo, 6 (31. 3. 1884.), 96.

⁹ DAĐ, Strossmayerova korespondencija, arhivsko gradivo izlučeno iz Kaptolskih spisa, Stolni Kaptol (dalje SK), br. 126, Stolni Kaptol Bolléu, Đakovo, 23. 6. 1886; DAĐ, SK, br. 155., Stolni Kaptol Bolléu, Đakovo, 31. 7. 1886.

¹⁰ "Pošto g. Bollé na koga se je već više puta stolni ovaj Kaptol glede pokrivanja naše crkve sa bakrom obratio sve do danas niti je Kaptolu naznačio sve firme gdje bi najbolji bakar, a uz ipak umjerenu cijenu dobio, niti je, prem zamoljen, predložio poduzetnika komu bi se važni taj posao pouzdano povjeriti mogao, to je stolni ovaj Kaptol predbježno dao izmjeriti površinu kupule i absyde po obdašnjemu tehniku g. Kunoviću, a u tu svrhu da se glede toga posla i troška od prilike znade pripravljeti. Spomenuti tehnik osim što je površinu izmjerio sastavio nam je po ... priložen proračun troškova pa je pozvan u kaptolsku sjednicu osobno razpoloživ sve radnje koje su nužne da nam krov trajan i stalan bude.", DAĐ, Strossmayerova korespondencija, arhivsko gradivo izlučeno iz Kaptolskih spisa, SK, br. 204., Stolni Kaptol Strossmayeru, Đakovo, 21. 10. 1886.

Kunovićeve proračune, kao i plan da se dotadašnji olovni pokrov kupole i bočnih brodova zamijeni bakrenim.¹¹ Sasvim je moguće kako je upravo pri tom susretu Schmidt kao novog voditelja radova na popravcima katedrale predložio svojeg učenika Josipa Vancaša. Vancaš je naime, završivši Visoku tehničku školu u Beču 1881. na kojoj se je zainteresirao, pod utjecajem Ferstela, za gotičku arhitekturu, upisao Akademiju likovnih umjetnosti u Schmidtovoj klasi (1882. – 1884.). Pri tom se očito iskazao kao izvrstan učenik budući da ga Schmidt već 1883., u 24. godini života, preporučuje tadašnjem upravitelju Bosne i Hercegovine i ministru financija Austro-Ugarske, Benjaminu Kallayu, za projektanta nove sarajevske katedrale.¹² Sada, kada ga je Anđelko Voršak došao zamoliti za pomoć oko popravka đakovačke katedrale, sasvim je moguće da se on opet odlučio na preporučivanje Vancaša. Ne može se, naravno, isključiti ni mogućnost da je Strossmayer došao u neposredan kontakt s Vancašem i sam budući da je još od 1883. godine bio uključen u akciju skupljanja sredstava za sarajevsku katedralu, kada je potaknuo papinskog nuncija u Beču Stefana Vanutellija da pruži pomoć vrhbosanskom nadbiskupu Josipu Stadleru u gradnji ove građevine.¹³ Bez obzira na to tko je inicirao prvi susret sigurno je kako Vancaš 1887. počinje raditi kao novi glavni arhitekt na popravcima đakovačke katedrale i ostalih zgrada unutar biskupskog sklopa.

Kada je Vancaš prvi put došao u Đakovo teško je ustanoviti, vjerojatno se radilo o prvoj polovini ili sredini 1887. Nakon što je izvidio situaciju na građevini Vancaš ustanovljuje kako je pokrov od olovnog lima iznad pobočnih brodova sav popucao, te da se treba zamijeniti novim, bakrenim, koji bi trebao stajati oko 10.000 kruna.¹⁴ Većinu radova na obnovi đakovačke katedrale povjerio je svojem krugu suradnika koji su radili na izgradnji i opremanju sarajevske stolne crkve. Limarske je radove obavio tako Wilhelm Jean,¹⁵ klesarske kipar J. Nowotny,¹⁶ dok je građevni materijal nabavio T. Krug, zaposlenik tvrtke Wohlgemuth iz Beča.¹⁷ Osim popravaka pokrova kupole i pobočnih brodova Vancaš je preuzeo poslove i na saniranju većine

¹¹ DAD, SK, Anđelko Voršak Kaptolu, s. d. s. l. (vjerojatno Đakovo studeni ili prosinac 1886.); DAD, SK, Friedrich Schmidt Anđelku Voršaku, Beč, 16. 11. 1886.

¹² Josip Vancaš, „Kako sam kao arhitekt došao u Bosnu“, *Večernja Pošta*, Sarajevo, 2724 (12. 7. 1930.), 9. Podatak o upisu na Akademiju likovnih umjetnosti prema: *** *Friedrich von Schmidt (1825 – 1891), Ein gotischer Rationalist*, (Beč, 1991) 237.; O okolnostima preseljenja Josipa Vancaša u Bosnu: Ibrahim Krzović, *Arhitektura Bosne i Hercegovine 1878. – 1918.* (Sarajevo, 1987), 14 – 15.

¹³ Milko Cepelić, „Strossmayer prema Stadleru“, *Glasnik biskupija bosanske i sriemske*, Đakovo 12 (24. 6. 1906.), 96.

¹⁴ DAD, SK, kut. br. 68., Vancaš Kaptolu, Sarajevo, 3. 7. 1887.

¹⁵ DAD, SK, kut. br. 68., Ugovor đakovačkog Kaptola s Wilhelmom Jeanom, Sarajevo, 24. 7. 1887.

¹⁶ DAD, SK, kut. br. 68., Vancaš Kaptolu, Sarajevo, 15. 10. 1887.

¹⁷ DAD, SK, kut. br. 68., Vancaš Kaptolu, Sarajevo, 23. 8. 1887.

ostalih šteta nastalih u potresu – kipar Nowotny je tako, na osnovi Vancaševog projekta (koji se po svoj prilici oslanjao na Schmidtove originalne nacрте) popravio oštećene kupolne fijale isklesavši jedan veliki križni cvijet, vjerojatno na fijali uz kupolu, zatim jedan mali križni cvijet, te dva komada Knospen (čvorova) za križne cvjetove. Sveukupni je Nowotnyjev rad stajao 152 forinte, što je bio prilično malen iznos, pa se u krugovima đakovačkog Kaptola počelo razmišljati da mu se dodijeli na izvođenje jedan od reljefa za lunete na glavnom pročelju katedrale, koji u to vrijeme još nisu bili završeni,¹⁸ no to se na kraju ipak nije realiziralo.

Popravak đakovačke katedrale Vancaš će završiti sljedeće, 1888. godine potpunom restauracijom lanterne na kupoli. Na osnovi njegovih projekata lanterna je prekrivena bakrom, s pojedinim pozlaćenim dijelovima. Pozlata je nanesena u Sarajevu kod tamošnjeg vrlo uglednog pozlatara Jovana Mitričevića. Zlato je dobiveno taljenjem 41 dukata i to mletačkog, a ne austro-ugarskog, budući da su venecijanski dukati izrađeni od mnogo čišćeg zlata.¹⁹ Ukupni troškovi pozlaćivanja kupole iznosili su 329 forinti.²⁰

Kako su fotografije katedrale iz vremena neposredno nakon njezina dovršenja prilično loše ne može se ustanoviti da li se Vancaševa lanterna uopće razlikuje od lanterne kakva je stajala prije popravaka kupole. Može se, međutim, pretpostaviti da je ovaj arhitekt poštivao izvorno stanje strukture.

Restauracija srednjovjekovnog zida na zapadnoj strani biskupskog sklopa u Đakovu, 1888.

Posljednji projektantski posao koji će Josip Vancaš obaviti za đakovačku katedralu, točnije rečeno za katedralni sklop, ujedno je i posljednja veća arhitektonska intervencija na ovom sklopu u 19. stoljeću: radi se o restauraciji ostatka srednjovjekovnog zida, dugog 40 i visokog oko 10 metara,²¹ koji s južne strane zatvara dvorište omeđeno biskupskim dvorom i katedralom.

Sve do početka gradnje nove katedrale ostaci srednjovjekovnih zidina bili su još uvijek znatni. Polovina nekadašnjeg sklopa – cijela južna i zapadna strana tvrđave još uvijek je stajala, zajedno s dvama ugaonim kulama – osmerostranom na mjestu južnog zvonika današnje katedrale, te pravokutnom na mjestu gdje se danas nalazi kolni stražnji ulaz u dvorište biskupskog

¹⁸ Nowotny je tražio za jednu lunetu 800 for.; DAĐ, SK, kut. br. 68., Nowotny Kaptolu, Đakovo, 10. 7. 1887.

¹⁹ DAĐ, SK, kut. br. 68., Vancaš Šestaku, Sarajevo, 3. 9. 1888.

²⁰ DAĐ, SK, kut. br. 68., Doznaka kanonika Josipa Šestaka Jovanu Mitričeviću, Đakovo, 18. 10. 1888.

²¹ Josip Vancaš, Nikola Mašić, *Stolna crkva u Đakovu* (Prag, 1900.) 12.; O đakovačkim srednjovjekovnim zidinama još u: Zorislav Horvat, „Zidine i braništa na utvrdama kontinentalne Hrvatske 12 – 15. st.“, *Prostor*, 4 (1996.) 2/12: 189 – 190; Gjuro Szabo, *Sredovječni gradovi u Hrvatskoj i Slavoniji*, (Zagreb, 1920), 137, 139 – 140.

dvora.²² Teško je pouzdano ustanoviti zašto je Strossmayer uopće dopustio rušenje ovog dijela srednjovjekovnih zidova, ukoliko se zna njegov stav prema očuvanju povijesnih spomenika. Fortifikacijsku arhitekturu doduše, sudeći po stavu koji je imao prema Bakačevoj kuli ispred zagrebačke katedrale, nije smatrao vrijednošću najviše kategorije, međutim, upravo njegova nastojanja oko obnove ostataka đakovačke utvrde pokazuju kako se brinuo o očuvanju i ovog tipa spomenika u slučaju kada ih nije doživljavao kao smetnju okolnim građevinama.

Moguće je da se iz prvotne Strossmayerove namjere da sagradi katedralu na mjestu današnjih kanoničkih kurija,²³ dakle točno nasuprot poziciji na kojoj je ona naposljetku sagrađena, može iščitati težnja za očuvanjem srednjovjekovnih zidina, iako je vjerojatnije ovu poziciju priželjkivao stoga što je želio da njegova nova stolna crkva stoji potpuno slobodno u prostoru, kako bi se mogla dobro sagledati sa svih strana. Kako su kanonici odbili dopustiti rušenje svojih stanova od ove se lokacije brzo odustalo. Gradnja katedrale s druge strane dvora, na mjestu gdje se nalazi biskupski park, nikada se pak od Strossmayera nije spominjala, te se ne može ustanoviti je li se o njoj uopće razmišljalo. Jedina lokacija koja je preostala, ona na kojoj danas stoji katedrala nužno je pak uvjetovala rušenje dijela srednjovjekovnih zidina.

U trenutku kada se nova stolna crkva počela podizati sasvim je moguće kako arhitektonska vrijednost starog zida još uvijek nije bila prepoznata. U jednom od svojih pisama iz 1868. Karl Rösner, arhitekt koji je u periodu 1866. – 1869. vodio izgradnju katedrale i po čijim je projektima većim dijelom izveden arhitektonski dio ove građevine, o zidinama govori kao o građevini sagrađenoj od Turaka, pa je možda i tadašnja zablude o vremenu njihovog podizanja presudila pri rušenju dijela strukture.²⁴ Zanimljivo je kako će njegov tadašnji pomagač Rudolf Schwengberger, međutim, nadzirući u Đakovu izvedbu katedrale, već vrlo rano, 1867. uvidjeti arhitektonsku vrijednost zida. Shvatit će da se radi o srednjovjekovnoj strukturi, te će čak izraditi i projekt njegove idealne restauracije, publiciran pod mentorstvom već spomenutog arhitekta Friedricha Schmidta u vrlo uglednom bečkom časopisu *Wiener Bauhütte*.²⁵

²² Sudeći po katastarskoj snimci Đakova iz 1863. Hrvatski državni arhiv, Zagreb, Državna geodetska uprava, VIR – 48, Katastarski plan Đakova iz 1863. s ucrtanom reambulacijom iz 1897.

²³ “*Biskup je htio sagraditi crkvu na onom mjestu, gdje danas na trgu njegova imena stoje 4 kanoničke kuće sa vrtovima s čime bi crkva i gledom na prostor i gledom na svoju ljepotu mnogo dobila. Kanonicima je ponudio o svome trošku sazidati dvokatne kuće odmah iza njihovih vrtova, dočim bi ih, dok gradnja kuće bude trajala, smjestio u svom dvoru i po bližim vlastelinskim kućama. Ali na žalost ne htjedoše tadanja gospoda na to pristati. Nije dakle preostajalo druge, neg rušiti sjeverni dio bedema sa njegovim dvjema četverouglastim kulama, rušiti Čolnićev toranj i kukavni dvorac grofa – biskupa Patačića.*”, Milko Cepelić, *Stolna crkva đakovačka* (Đakovo, 1915), 21.

²⁴ Rösner govori naime o “*noch stehenden Türkenmauer*”, DAD, CGO br. 69., 8. 3. 1868., Rösner Strossmayeru, Beč, 9. 3. 1868.

²⁵ Wiener Bauhütte, Jahrgang V. - 2., list 52. Nacrti su potpisani: Aufgenommen von R. Schwenberger, Gez. V. F. Neumann, aut. V. Khodl.

Bez obzira na to tko je inicirao rušenje dijela zida i zbog čega je do rušenja uopće došlo nesumnjivo je kako je tijekom sedamdesetih i sam Strossmayer uvidio vrijednost ovog povijesnog spomenika, te je počeo poduzimati prve korake na njegovom popravku i nadogradnji. Krajem ožujka 1879. uputio je dopis Friedrichu Schmidtu u kojem ga je zamolio da izradi projekte za restauraciju zida te za nadogradnju četverokutne kule koja bi stajala između ostataka zida i katedrale, a u koju je namjeravao postaviti arhiv, te razne predmete iz crkvene riznice.²⁶ Za postojeći Schwengbergerov projekt restauracije zida vjerojatno je već zaboravio, ako je uopće i znao za njega. Kako Strossmayerova i Schmidtova korespondencija iz 1879. nije osobito sačuvana što je ovaj arhitekt odgovorio ostaje nepoznato, nesumnjivo je, međutim, kako nije radio na projektima za zid, vjerojatno ponajprije stoga što su se u to vrijeme zahuktavale pripreme oko restauracije zagrebačke katedrale. Posao na izradi ovih projekata nije mogao započeti vjerojatno ni stoga što je Bolléovim napuštanjem Schmidtovog ateljea i preseljenjem u Zagreb 1879. godine Schmidt izgubio svojeg glavnog pomagača na radovima u Đakovu. Biskup je, međutim, ostao uporan. Krajem 1880. ponovno upozorava na nužnost popravaka na zidu, odnosno da se preostala struktura treba makar poduprijeti kako se ne bi urušila.²⁷ U to se vrijeme rušila stara katedralna crkva unutar dvorišta biskupskog sklopa tako da se pružila dobra prilika za bar osnovnu konsolidaciju ostataka zida. Je li tada išta poduzeto ostaje ponovno, nažalost, nepoznato.

Popravak zida spominje se opet tek u listopadu 1881. kada su među sobom službeno podijelili preostale poslove za đakovačku katedralu Herman Bollé i Friedrich Schmidt. Projekt za restauraciju zida prepušten je tom prilikom Bolléu.²⁸ Iako je on odmah potom najavio da će projekt poslati vrlo brzo,²⁹ zauzetost drugim poslovima omela ga je u tome. I nakon posvete katedrale, kako je već napomenuto, Bollé će nastaviti raditi na završnim radovima na njezinom opremanju. Pri posjetima Đakovu zasigurno je sa Strossmayerom nastavio razgovarati i o popravcima zida.³⁰ Krajem 1883. ili početkom 1884. tvrdio je da su projekti i za restauraciju zida i za nadogradnju kule, koju je Strossmayer želio,

²⁶ Milko Cepelić, Matija Pavić, *Josip Juraj Strossmayer, biskup bosansko-đakovački i srijemski, God. 1850-1900* (Zagreb, 1900 – 1904.), 343.; Koncept pisma sačuvan je u zapisnicima CGO-a. Strossmayer između ostalih pita Schmidta: "... kako bi se stari zid iz XVI. stoljeća popunio i novi toranj nadozidao?", DAĐ, ZSCGO, dok. br. 23., koncept dopisa Strossmayera Friedrichu Schmidtu, Đakovo, 22. 3. 1879.

²⁷ "Stari zid ima jedan jez i ko da se je nagnuo, ne bil dobro bilo da se podupre?", DAĐ, CGO bb, Strossmayer CGO-u, 17. 11. 1880.

²⁸ DAĐ, CGO br. 111, Bollé Vallingeru, Zagreb, 26. 10. 1881.

²⁹ "Die Zeichnung für die Abschlussmauer des Gartens sowie für die weiteren kleineren Einrichtungen werde jetzt successive verlaufen", Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti (dalje AHZU), XI A/Bol.H.3, Bollé Strossmayeru, Zagreb, 7. 9. 1883

³⁰ Moguće je kako su razgovori obavljani u svibnju 1883. kada se Bollé vraćao iz Sarajeva s razgovora sa Stadlerom oko gradnje sarajevske katedrale (Milko Cepelić, „Strossmayer prema Stadleru“, *Glasnik biskupija bosanske i sriemske*, Đakovo 12 (24. 6. 1906.), 96.). Stadler je očito najprije htio Bolléu dodijeliti ovaj posao.

tako daleko uznapredovali da će ih kroz koji tjedan poslati u Đakovo.³¹ Zašto to naposljetku nikada nije učinio ostaje nepoznato.³²

Inicijativa o obnovi zida zamire na nekoliko godina, sve do dolaska Josipa Vancaša u Đakovo. Zbog stručnosti koju je pokazao popravljajući krov i lanternu katedrale Strossmayer i Stolni kaptol očito su vidjeli u njemu pogodnog čovjeka kojemu se mogu povjeriti preostali poslovi na biskupskom sklopu, tim prije što se pokazalo da se na Bolléa ne mogu osloniti. Vancaš u prosincu 1887. javlja da će nagodinu doći u Đakovo vezano upravo uz restauraciju zida što jasno govori da se o njoj razgovaralo najkasnije u jesen iste godine.³³ Kako je poduzetnik Krug, zastupnik tvrtke Wohlgemuth tada boravio u Đakovu, prilika za popravljnje zida bila je izvrsna jer se mogao iskoristiti materijal korišten za skele pri popravcima na krovu i kupoli.³⁴ Izvori o samom tijeku popravaka na zidu uglavnom, nažalost, šute. Na sačuvanom projektu vidi se kako ga je Vancaš završio početkom svibnja 1888. u Sarajevu.³⁵ Sama restauracija izvršena je tijekom 1888. godine.³⁶ Od gradnje ugaone kule između ostataka zida i katedrale naposljetku se, nažalost, odustalo, vjerojatno zbog nedostatka novca jer su velika sredstva potrošena na razne popravke tih godina, a još je trebalo platiti izradu preostalih reljefa i majolika na glavnom pročelju.³⁷

Niti iz jednog od projekata za restauraciju zidina, ni iz Vancaševog iz 1888., ni iz Schwengbergerovog iz 1867., ne može se vidjeti u kakvom je stanju ova srednjovjekovna struktura bila prije popravaka. Kako je, međutim, u

³¹ “*Die Pläne zur Renovirung der alten gothischen Mauer sowie auch die damit verbundene Umgestaltung des Rauchkammer als auch des Retiraden- Thurmes sind so weit vorgeschritten, daß ich dieselben im Laufe kommender Woche übersenden kann.*”, AHASU, XI A/Bol.H.5, Bollé Strossmayeru, s. l., s. d., možda kraj 1883. ili početak 1884.

³² Cepelić tvrdi kako ovi Bolléovi projekti nisu nikad stigli u Đakovo: “*Medjuto Schmidt, a ni kasnije Bollé, akoprem mnogo puta zamoljen, nisu dospili da izrade osnove za tu restauraciju staroga zida.*”, Cepelić i Pavić, *Josip Juraj Strossmayer*, 343.

³³ “*Pošto bi meni sada vrlo teško bilo otići iz Sarajeva (jerbo počima izvedba gl. oltara itd.), to bi ja preporučio da se Prečastni Kaptol sporazumi na to – i to samo u slučaju da mislite da je on svemu zadovoljio šta je imao učiniti – da mu izplatite nuz eventualni odstatk zasluzbe 1/3 odl kolaudacionih 10% (koje ste mu prigodimice svakog računa odbijali), ostavše 2/3 od 10% neka budu kod Vas do buduće godine kano ću ja doći u Djakovo radi radnja Jeanovih i starog zida itd.*”, DAĐ, SK, kut. br. 68., Vancaš Šestaku, Sarajevo, 16. 12. 1887.

³⁴ “*Ako držite Prečastni za neobhodno nuždno da dodjem tamo sada to izvolite pisati nu ja mislim da sada mene tamo ne treba, a sa Krugom ćete se tim lakše izravnati pošto će moguće on na godinu onaj zid restaurirati, a mogo bi Vam skele za slikara u sjemenišnoj crkvi praviti. Dobro bi bilo da se glede toga š njim sporazumite, doklem ne proda svog drvlja i dasaka.*”, DAĐ, SK, kut. br. 68., Vancaš Šestaku, Sarajevo, 16. 12. 1887.

³⁵ DAĐ, Rasuti spisi, Kutija br. 370., Projekt: *Obnova sredovječnog zida kod biskupskog dvora u Djakovu; Detaljni nacrt gornjeg nazuba*, U Sarajevu, dne 5. svibnja 1888., Vancaš, arhitekt

³⁶ Vancaš i Mašić, *Stolna crkva*, 12.; Cepelić i Pavić, *Josip Juraj Strossmayer*, 343.

³⁷ Ovi su elementi opreme đakovačke katedrale završeni, naime, tek u prvoj polovini devedesetih godina 19. st.

popravicima korištena ista ona opeka kojom se je zidala i đakovačka katedrala, a koja je nešto tamnija od stare srednjovjekovne opeke i danas se jasno može vidjeti koji su dijelovi restauracijom «nadopunjeni». Donji je dio zida bio, čini se, sačuvan u relativno dobrom stanju, te, osim nadopunjavanja rupa s novom opekom na pojedinim mjestima, u njega se nije previše interveniralo. Čini se kako su u ovom dijelu strukture ili dodane ili jako restaurirane samo kontrafo-re koje učvršćuju zid s vanjske strane. Gornji dio zida bio je znatno oštećeniji djelovanjem atmosferalija pa je na njemu restauracija bila i nešto izraženija. Gotovo sva kruništa Vancaš je iznova sazidao ili jako restaurirao. Zanimljivo je kako njegov projekt, za razliku od Schwengbergerovog, ne predviđa rekonstrukciju drvenog trijema koji se nalazio s unutrašnje strane dvorišta, od kojeg su do danas ostali sačuvani utori u kojima su počivale grede.³⁸ Spomenuta se dva projekta razlikuju još po jednom detalju – obliku otvora puškarnica s vanjske strane. Dok su na Schwengbergerovom projektu puškarnice završene šilj-tim lukom, na Vancaševom su polukružne. Kako je restauracija izvedena po Vancaševom projektu razumljivo je da su i današnji otvori puškarnica polu-kružni, no s priličnom se sigurnošću može pretpostaviti da ovaj arhitekt nije mijenjao izvorno stanje strukture, odnosno, da je obnovu izvršio na osnovi sačuvanog stanja. Schwengbergerov projekt vjerojatno nije bio dovoljno precizan.

Vancašev pristup popravku srednjovjekovnog zida u Đakovu proizlazi iz specifičnog historicističkog odnosa prema restauraciji spomenika u kojemu se izvorna struktura bez ustezanja nadopunjuje novom gradnjom. Novim se dodacima pri tom nastoji rekonstruirati hipotetsko izvorno stanje građevine. U slučaju đakovačkog zida ostataka srednjovjekovne strukture bilo je dosta tako da se može pretpostaviti kako je Vancaševa restauracija u glavnim crtama doista vratila građevini izvorni izgled.

Josip Vancaš i monografija đakovačke katedrale iz 1900. godine

Restauracija srednjovjekovnog zida, iako je bila posljednji arhitektonski posao koji je Josip Vancaš radio na biskupskom sklopu u Đakovu nije ujed-no i posljednji posao koji će ovaj arhitekt raditi za đakovačku katedralu. Po-vodom pedesetogodišnjice Strossmayerovog biskupovanja *Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti* odlučila je naime 1900. godine publicirati reprezentativnu monografiju o đakovačkoj katedrali. Posao na njezinoj izra-di povjeren je Nikoli Mašiću, tadašnjem ravnatelju Galerije Akademije te

³⁸ “Od gotičke tvrđave iz XIV. vijeka postoji danas još samo zid, koji spaja stolnu crkvu s biskupskim dvorom, dočim od tornjeva, kojih bijaše na 4 ugla tvrđave po jedan, ne postoji više nijedan. Spomenuti zid izveden je od sirove opeke, a ima vrlo lijep, gotskim lukovima pro-vidjen nazub s uskim otvorima, kuda bi se na opsjednike strijeljalo s hodnika, štoto s unu-trašnje strane cijelom dužinom pračaše zid. Još se danas vidi, gdje su bile usadjene grede hod-nika. Zid je sačuvan u dužini od 40 metara (visina mu je oko 10 metara), te ga je preuzv. g. biskup Strossmayer godine 1888. obnoviti dao vjerno prama nekadašnjemu obliku.”, Vancaš i Mašić, *Stolna crkva*, 12.

Josipu Vancašu koji je u to vrijeme zbog poslova oko gradnje zgrade Prve hrvatske štedionice često boravio u Zagrebu. Nije slučajno da su odabrani upravo ovi autori, a ne Kršnjavi i Bollé. Radilo se o jasnoj političkoj poruci čelnika Akademije koja nije htjela Khuenovim ljudima, usprkos njihovoj uspješnosti na kulturnom polju, dati ovaj posao u ruke. I mjesto izdavanja monografije, Prag, namjerno je odabran, budući da se radilo o kulturnoj prijestolnici Slavena Monarhije.³⁹

S obzirom na svoju struku Vancaš je dobio posao na tekstu i opremi arhitektonskog dijela Monografije, dok je Mašić pisao o slikarstvu. Ubrzo se pokazalo kako Vancašu posao neće biti nimalo lagan jer su se u međuvremenu u Đakovu zagubili projekti katedrale koje je on još krajem osamdesetih, kada je radio na popravcima krova crkve i zida, mogao vidjeti.⁴⁰ Kako se ni danas većina projekata katedrale ne može pronaći u Đakovu pitanje gdje su se oni nalazili 1899. – 1900. itekako je važno. S obzirom na to da je cijeli niz projekata za unutrašnje uređenje katedrale publiciran u monografiji iz 1900. moguće je kako su stanoviti projekti doista nađeni u Đakovu, ukoliko ih nije sve ustupio iz obiteljskog arhiva Heinrich Schmidt, sin Friedricha Schmidta.⁴¹ Velike arhitektonske snimke glavnog pročelja te uzdužnog i poprečnog presjeka crkve, izradio je, međutim, Josip Pospišil, pod Vancaševim nadzorom.⁴² Zbog ranije spomenutih čestih mijenjanja arhitektonskih rješenja crkve, točni projekti pročelja i unutrašnjosti do tada uopće nisu postojali. Pospišilovi su projekti do danas ostali najpreciznije arhitektonske snimke đakovačke katedrale.

³⁹ Kršnjavom to, razumljivo, nije bilo drago: “Izašlo je o đakovačkoj stolnoj crkvi i posebno veliko djelo, što ga je izdala Akademija, a štampala u Pragu. Dandanas moglo bi se već čitavo takovo djelo štampati kod nas u Zagrebu.” Iso Kršnjavi, „Pogled na razvoj hrvatske umjetnosti u moje doba (Iz mojih zapisaka)“, *Hrvatsko kolo*, 1 (1905.) 215 – 307.

⁴⁰ “Na cjenjeni jučerašnji brzojav odgovorih upravo brzojavno: “ako nikakvih nacрта ne bi bilo, izmjerenje ciele crkve potrebito, onda devet sto petdeset za sveukupni rad nije previše, ugovorite”, pogodbeno pismo slijedi: Vancaš. Brzjavah da pogodbeno ugovorite stoga razloga jer sam tvrdo osvjedočen, da đakovačke crkve nacrti eksistiraju, te da ih samo u Đakovu naći nisu znali. Sadašnji tajnik, preuzv. g. biskupa g. M. Novosel za to niti ne može znati, ali znat će sigurno g. gradski župnik u Đakovu mons. Cepelić, a isto tako i g. župnik babinogredski g. V. Senz, ili onaj u Franzensthalu g. M. Strac, koji dugo na dvoru Preuzvišenoga bija-hu. Jedan od potonjih – mislim gosp. Senz – sam mi je jednom prije 10 godine neki veliki starinski ormar, stojeći na desnoj strani jedne od prama vrtu ležećih soba otvorio, te nacрте pokazao. Ti ležahu tamo u dosta velikom neredu i ne bijahu podpuni, ali sigurno dostatna podloga za nacрте zamišljene publikacije. Što se tiče nacрта za glavni oltar i za ino možda, neka se u slučaju potrebe obrati K. Akademiji na prof. Henrika baruna Schmidta, sina pok. gradj. nad-savjetnika u München, gdje će se sigurno takodjer nacрта naći.”, DAĐ, Rasuti spisi, Prepis pisma arhitekta Vancaša na Tadiju Smičiklasu, 27. 12. 1899.

⁴¹ U predgovoru monografije iz 1900 (Vancaš i Mašić, *Stolna crkva*, 8.) spominje se kako je Heinrich Schmidt ustupio projekte za luster, no moguće je da je od njega dobiven i projekt za glavni oltar publiciran u istoj monografiji, budući da u pismu, citiranom u prethodnoj bilješci, Vancaš navodi da će upravo taj projekt, među ostalima, zatražiti od mlađeg Schmidta.

⁴² Vancaš i Mašić, *Stolna crkva*, 8.

Izrađujući svoj dio teksta knjige Vancaš se odlučio osloniti na raniju Strossmayerovu monografiju *Stolna crkva u Đakovu* iz 1874. godine, s tim da ju je morao nadopuniti s obzirom na realizirano stanje građevine koje se u određenoj mjeri razlikovalo od stanja u godini kada je biskupova monografija izašla, a kada katedrala još nije bila gotova.⁴³ Povijest ranijih đakovačkih katedrala, objašnjenje izbora stila, kratke biografije arhitekata koji su radili katedralu uvelike prate sadržaj Strossmayerovog teksta. U poetičnom opisu same crkve koji potom slijedi Vancaš se u nešto većoj mjeri oslobađa od Strossmayerovog teksta. U ovom poglavlju donosi opis raščlambe pročelja i unutrašnjosti katedrale, te navodi cijeli niz konkretnih podataka o dimenzijama crkve.⁴⁴ Osim arhitekture Vancaš je opisao i oltare te sav ostali namještaj i liturgijske predmete u katedrali.

Zaključak

Vancaševo angažiranje na obnovi đakovačke katedrale i srednjovjekovnog zida imat će veliki utjecaj na arhitekturu u Slavoniji, pa i cijeloj Hrvatskoj u sljedeća dva desetljeća. On naime postaje glavnim arhitektom Đakovačko srijemske biskupije u izgradnji novih i restauraciji starih sakralnih građevina preuzimajući time ulogu koju je Bollé imao osamdesetih godina 19. stoljeća. U idućih petnaestak godina zahvaljujući Strossmayeru Vancaš će tako dobiti u ruke izgradnju neogotičke kapele na đakovačkom groblju, restauraciju srednjovjekovne crkve u Dragotinu,⁴⁵ namjeravala mu se povjeriti i izgradnja novog sjemeništa s crkvom, za kojeg je čak izradio i projekt,⁴⁶ a realizirao je zgradu dječjačkog sjemeništa u Osijeku na Trgu svetog Trojstva u Tvrdi.

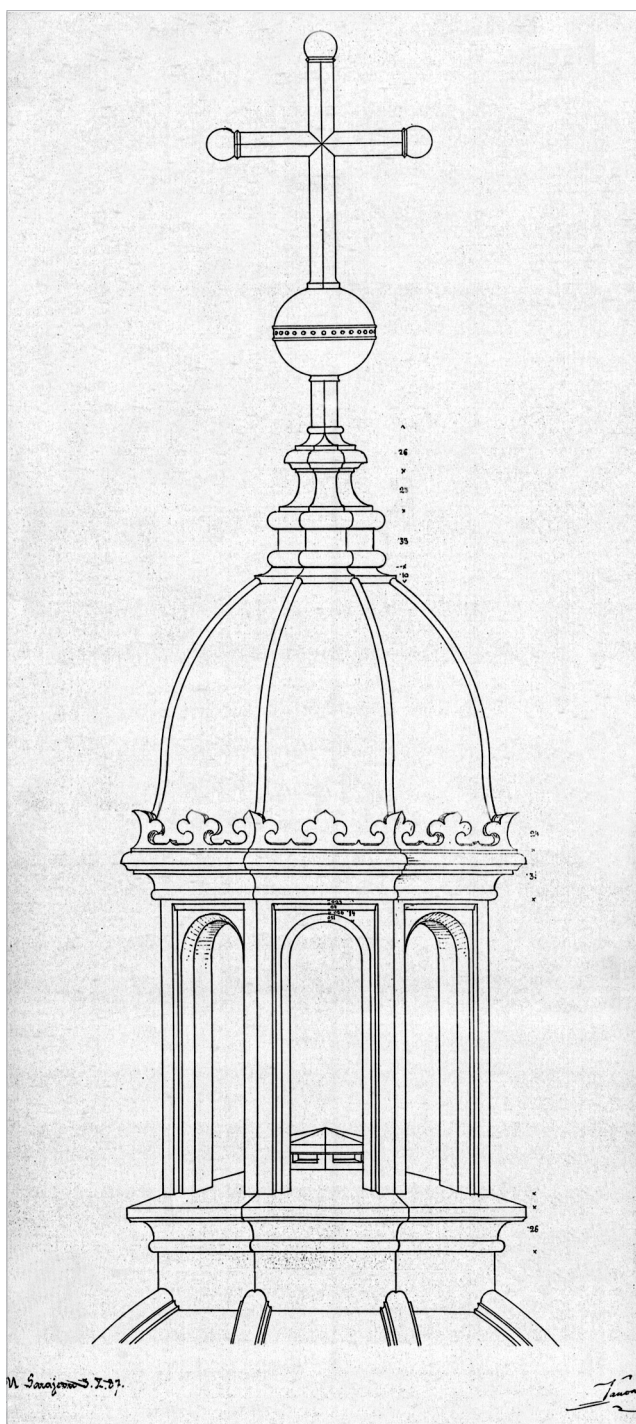
Radovi na đakovačkoj katedrali snažno će utjecati i na samog Vancaša, osobito na rješenja koja će primijeniti pri opremanju sarajevske katedrale, najznačajnije sakralne novogradnje njegovog opusa. Gotovo svi pobočni oltari u ovoj crkvi oslanjanju se na pobočne oltare đakovačke katedrale izrađene po projektima Friedricha Schmidta.

⁴³ Vancaš i Mašić, *Stolna crkva*, 11.

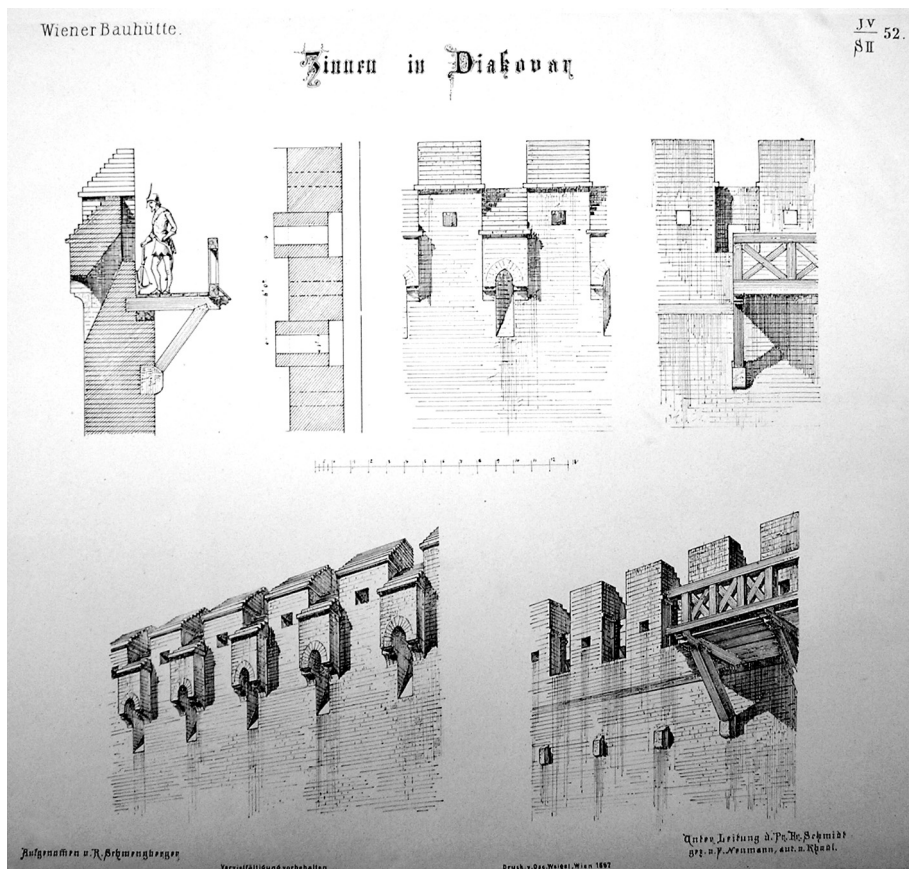
⁴⁴ Vancaš i Mašić, *Stolna crkva*, 17 – 43.

⁴⁵ Dragan Damjanović, „Sakralna arhitektura Đakovačke i srijemske biskupije u vrijeme biskupa Josipa Jurja Strossmayera“, *Vjesnik Đakovačke i Srijemske biskupije*, Đakovo 6, 7-8 (2005): 542, 641.

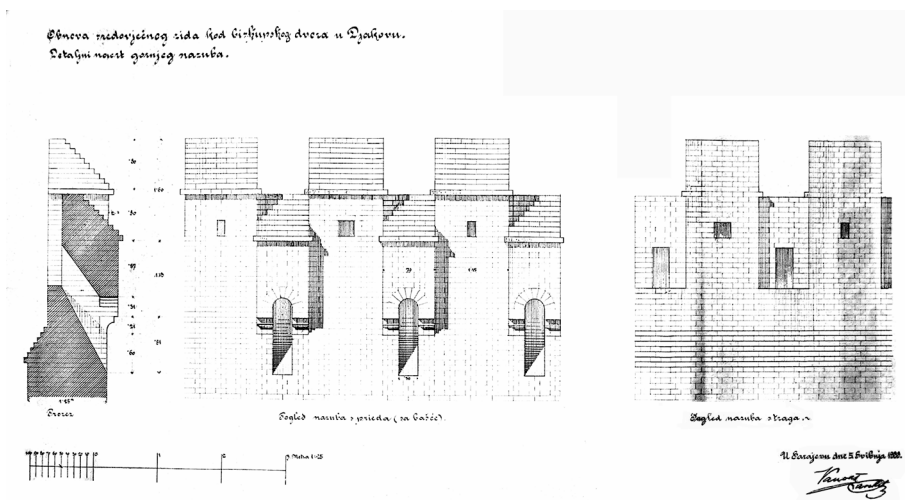
⁴⁶ Već 1887. – 1888. govorilo se o radu na sjemeništu. Tako već u siječnju 1888. Vancaš ističe kanoniku Josipu Šestaku da radi na projektu za sjemenišnu crkvu: DAĐ, SK, kut. br. 68., Vancaš kanoniku Šestaku, Sarajevo, 29. 1. 1888.

Josip Vancaš, Projekt za popravak lanterne na đakovačkoj katedrali.

Rudolf Schwengberger, Projekt za restauraciju srednjovjekovnog zida biskupskog sklopa u Đakovu, 1867.

Josip Vancaš, Projekt za restauraciju srednjovjekovnog zida biskupskog sklopa u Đakovcu, 1888.

Stanje srednjovjekovnog zida nakon Vancaševe obnove; fotografija D. Damjanović, lipanj 2007.

Summary

ARCHITECT JOSIP VANCAŠ AND THE CATHEDRAL WITH THE EPISCOPAL COMPLEX IN ĐAKOVO

Josip Vancaš (1859–1932) is one of the most significant architects of high historicism in the southern parts of the Austro-Hungarian Monarchy. He was schooled at the Polytechnic School (in the class of Heinrich Ferstel) and at the Academy of Fine Arts in Vienna (in the class of Friedrich Schmidt). Even though Sarajevo was the center of his work and even though he had produced most of his opus within the borders of Bosnia and Herzegovina, he also worked a great deal in Croatia, present-day Slovenia, and also in Italy. This paper is concerned with his work on the cathedral and the episcopal complex in Đakovo.

The Đakovo cathedral is the most important newly erected sacral building of historicism in Croatia. It was built 1866–1882 according to the designs of Viennese architects Karl Rösner and Friedrich Schmidt. The works on the cathedral continued even after the consecration. They were first supervised by Schmidt's student Herman Bollé, who had been helping fit out the Đakovo cathedral since 1876. In mid-1890s bishop Josip Juraj Strossmayer, the principal initiator of the cathedral's construction, broke up his relations with this architect primarily owing to political reasons and his connection with Ban (Viceroy) Khuen Hedervary's regime in Croatia. The remaining works that were needed on the cathedral and the episcopal complex in Đakovo were turned over to the architect Josip Vancaš. It is possible that his arrival to Đakovo was the result of a recommendation by Schmidt himself, who had also recommended him for the works on the cathedral in Sarajevo.

Vancaš was going to perform the works on the cathedral and the episcopal complex in Đakovo at the end of 1880s, first fixing the lantern and cathedral roof (1887–1888), and subsequently renovating the medieval walls (1888). In his renovation of the wall, Vancaš applied historicist views of monument restoration.

In 1900, ten years after his first encounter with the Đakovo cathedral, Vancaš was once again going to come into contact with this building, since he was hired to write a text about its architecture for the big monograph that the Yugoslav Academy of Sciences and Arts published in Prague.

The works on the Đakovo cathedral are going to strongly influence Vancaš, especially the solutions he was going to apply in fitting out the Sarajevo cathedral, the most important newly constructed sacral edifice in his opus. Almost all lateral altars in this church rely upon the lateral altars of the Đakovo cathedral, built according to Friedrich Schmidt's designs.

His work on the Đakovo cathedral opened up this architect's path for further orders, in the diocese of Đakovo (the renovation of the church in Dragotin), as well as in the remainder of Croatia (the building of Prva hrvatska štedionica [First Croatian Savings Bank] in Zagreb, etc.).

(Sažetak prevela: Ana Levak Sabolović)

Key words: Josip Juraj Strossmayer, Đakovo, cathedral, Josip Vancaš, historicism, restoration of monuments.